

УДК 55 (092)

DOI <https://doi.org/10.30970/vgl.37.13>

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ІВАНА ОЛЕКСІЙОВИЧА КОВАЛЬЧУКА (20.03.1936–12.07.2023)

Микола Павлунь, Лариса Генералова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Грушевського, 4, Львів, Україна, 79005
e-mail: mykola.pavlun@lnu.edu.ua; larysa.heneralova@lnu.edu.ua*

Публікація присвячена Івану Олексійовичу Ковальчуку – талановитому вченому-геологу, кандидату геолого-мінералогічних наук, доценту (до 1999 року) Львівського національного університету імені Івана Франка. Висвітлено головні факти біографії І.О. Ковальчука, його наукову, педагогічну й організаційну діяльність, важливі наукові публікації.

Ключові слова: Іван Ковальчук, біографія, геологія, наукова та педагогічна діяльність, Львівський університет, Середня Азія.

І.О. Ковальчук

12 липня 2023 р. не стало Справжньої Великої Людини, яка довгі роки працювала на геологічному факультеті Львівського національного (тоді державного) університету імені Івана Франка.

Іван Олексійович Ковальчук народився 20 березня 1936 р. у с. Кавалерово Приморського краю, куди були переселені із Житомирщини його рідні. Трудова діяльність молодого геолога розпочалася з 1955 р. після закінчення гірничого-геологічного технікуму. У 1966 р. він стає випускником геологічного факультету Львівського державного університету за спеціальністю «геологічна зйомка і пошуки родовищ корисних копалин». У 1966–1969 рр. І.О. Ковальчук обіймає посади гірничого майстра, старшого геолога, начальника.

У львівський період (1969–1999 рр.) І.О. Ковальчук працює старшим інженером, завідувачем кабінету геологічної карти, асистентом, доцентом кафедри загальної геології Львівського університету.

Науково-виробничі інтереси І.О. Ковальчука, який за сумісництвом працював у науково-дослідному секторі університету, займаючись геологічним картуванням важкодоступних районів Південного Тянь-Шаню (Таджикистан, Киргизія), зосередилося на тектонічному районуванні, формаційному аналізі магматичних порід, петрохімії вулканітів Середньоазійського регіону. Дисертація І.О. Ковальчука «Герцинські геосинклінальні вулканогенні та осадові формації Південного Гісара (Південний Тянь-Шань)» дала змогу виокремити геодинамічні обстановки кам'яновугільно-пермського щільного ембріонального рифту, який відокремлений Північногісарським і Південногісарським розломами, дослідити індикаційні петрогеохімічні параметри, відображені в типах вулканогенних формацій, і підкреслити їхнє металогенічне значення.

Під час виконання тектонічного районування герцинід Зеравшано-Гісарської гірської ділянки автор зміг вирізнити тектонічні поверхи байкальського, каледонського та герцинського віку. За його дослідженнями, кожен структурний поверх виникав на певній структурній основі, що сформувалася раніше. Структурні поверхи відрізняються один від одного формаційним складом, ступенем метаморфізму, інтенсивністю й планом тектонічних дислокацій і, зрештою, історією геологічного розвитку. Виокремлення структур у кожному поверсі І.О. Ковальчук виконував, виходячи з вивчення стратиграфічних розрізів регіону, розчленування їх у конкретні формації та порівняння синхронних формацій у різних районах. Автор використовував принцип зіставлення виявлених вертикальних колон і латеральних рядів формацій. Для показовості рядів формацій дисертант зосередив увагу на герцинському структурному поверсі.

Виконані І.О. Ковальчуком дослідження свідчать, що герцинський структурний поверх із різкою незгідністю залягає на докембрійсько-девонських утвореннях. Поверх включає кілька структурно-формаційних (тектонічних) одиниць різного рангу. Герцинський структурний поверх локалізується в Південногісарській магматогенній зоні, що складається з Шатрут-Варзобської евгеосинклінали (підзони) і Тамшуш-Каратегінської евгеоантиклінали (підзони) (за Е.О. Портнягіним). Із півночі Південногісарська магматогенна зона відокремлена від Зеравшано-Гісарської парагеосинклінали зоною Північногісарського глибинного розлому. З півдня вона межує по зоні Південногісарського крайового шва із Таджики-Афганським епібайкальським середнім масивом. У карбоні та пермі Південногісарська магматогенна зона пройшла повний цикл геосинклінального розвитку. Кожна тектонічна одиниця характеризується своєю колоною власне геосинклінальних формацій і своїм типом магматизму. Структурні й речовинні дослідження магматичних утворень герцинського поверху дали змогу дисертанту виділити офіолітову асоціацію. У її межах уперше діагностовано та вивчено комплекс паралельних дайок і спіліто-діабазову формацію Південного Гісару. На думку І.О. Ковальчука та його колег, власне геосинклінальні формації всіх тектонічних одиниць герцинського поверху утворюють латеральний ряд формацій, який пов'язаний поступовими взаємопереходами. Конкретному етапу тектонічного розвитку евгеосинклінали відповідали певні термодинамічні умови існування магм, за яких виникли тільки їм властиві формації базитів із закономірними варіаціями петрогенних оксидів. Геодинамічні обстановки вулканітів, на думку вченого, ініційовані певним типом еволюції базитової магми. У роботі І.О. Ковальчук виокремлює такі типи геодинамічних обстановок: околиці континентів, серединні океанічні хребти, активізовані складчасті пояси. Зони Північногісарського розлому та Південногісарського крайового шва розглядаються як важливі рудоконтролюючі структури.

В.І. Павлов, І.О. Ковальчук у маршруті. Гісарський хребет, 1977 р.

Обговорення наукової середньоазійської тематики кафедри загальної геології, 1974 р.
Таджицька група. Зліва направо: І. Ковальчук, Д. Резвой, В. Павлов.

Маршрутні будні. Хребет Каратегін. Південний Тянь-Шань, 1977 р.

Сучасному геологу такі висновки можуть здатися дещо загальними, занадто обережними, недостатньо типізованими. Проте вони виконані на великому фактичному матеріалі з використанням панівної на той момент геосинклінальної, геотектонічної парадигми. Пізніше ці дані слугували наступному поколінню геологів основою для геодинамічних реконструкцій із позицій плитно-тектонічних побудов.

Становлення спеціаліста І.О. Ковальчука на кафедрі загальної геології, якою керував професор Д.П. Резвой, проходило на фіксистській науковій парадигмі в тектоніці. Іван Олексійович плідно її розвивав, однак із великою зацікавленістю, хоча й обачно, сприймав

поширення та популяризацію теорії літосферних плит. Інноваційний підхід до вивчення базитових формацій дав змогу І.О. Ковальчуку та Є.О. Портнягіну одним із перших виокремити комплекс паралельних дайок як результат спредінгу в процесі формування потужної спіліто-діабазової товщі карбону південного схилу Гісарського хребта Південного Тянь-Шаню. Крім того, було підкреслено й обґрунтовано, що спіліт-діабазова товща є елементом офіолітової асоціації, тобто належить комплексу океанічної літосфери.

Упродовж майже двадцяти років Іван Олексійович систематично, кожного літа брав участь у польових роботах за умов азійського високогір'я як науковий співробітник Таджикиської групи, з 1985 р. – Киргизської групи Середньоазійської експедиції. Він разом із колегами вивчав особливості геологічної будови, магматизму й рудних проявів на території Південного Тянь-Шаню та Паміру. Дослідники займалися конкретними геологічними й металогенічними питаннями, проте завжди співвідносили свої результати з регіональними тектонічними моделями будови середньоазійського регіону. Цей підхід дав змогу виділити систему глибинних розломів Південного Тянь-Шаню та Паміру, визначити їх формаційну строкатість і металогенічну спеціалізацію. Теоретичні й практичні висновки І.О. Ковальчука та його колег ґрунтувалися на детальних польових роботах, які включали різномасштабне геологічне картування, складання структурних і петрологічних профілів, комплексні аналітичні дослідження гірських порід. Методологією робіт залишався емпіричний підхід, обернений до польових досліджень, картування, пошуково-зйомочної проблематики, пізнання фактів як головної мети. Еволюційний поступ нових актуалістичних ідей і розширення словника геологічних термінів відтворюють впливи глобальної тектоніки на звіти й публікації, виконані І.О. Ковальчуком за договірними темами Північного Паміру (Алайський і Заалайський хребти) і Північно-Східної Фергани (Ферганський і Чаткало-Курамінський хребти).

І.О. Ковальчук поєднував наукові дослідження з педагогічною діяльністю.

На посаді доцента кафедри Іван Олексійович проводив лекційні та лабораторні заняття з дисциплін «Загальна геологія», «Структурна геологія та геологічне картування», «Геотектоніка». Він керував дипломними проектами, курсовими та науковими роботами студентів геологозімальної спеціалізації, виробничими й навчальними практиками. У доробку навчальної літератури І.О. Ковальчука – методичні рекомендації, тестові завдання, лабораторні задачі, які не втратили нагальності. Дотепер серед студентів начасний «Лабораторний практикум із загальної геології» за його авторства й «Геометричні основи складання та аналізу геологічних карт» (І.О. Ковальчук, В.В. Шевчук).

Уміле володіння словом, насичена фразеологізмами мова, широкий загальний світогляд, глибокі практичні знання, логічна структурована послідовність викладання, яскравий талант педагога й людини робили його лекції цікавими та зрозумілими.

Усе це, а також уміння доступно й образно, з використанням зрозумілих прикладів подавати матеріал, доброзичливе ставлення до студентів як до майбутніх фахівців, геологів, керівників і науковців, неформальний підхід до навчальної та виховної роботи мали відгук: у студентському середовищі Івана Олексійовича поважали як викладача, фахівця, цікаву й непересічну особистість.

Відповідальність, працездатність, організованість І.О. Ковальчука давали змогу адміністрації та колективу факультету доручати йому важливі справи й завдання, які потребували упорядкування та нестандартного підходу. Він організовував і проводив навчальні польові практики студентів першого та другого курсів, їздив як куратор до студентів на виробничі практики на Далекий Схід і до Середньої Азії.

Результати наукової діяльності Івана Олексійовича відображені в друкованих працях, низці науково-дослідних звітів, картах різних напрямів і масштабу.

У всіх куточках нашої держави й поза її межами в спогадах випускників геологічного факультету – учнів ученого й педагога, завжди простежується теплота, любов і вдячність за життєву науку й добрі справи І.О. Ковальчука.

Своє життя Іван Олексійович прожив яскраво, творчо, натхненно, цілеспрямовано. Він зробив значний внесок у розвиток середньоазійської та вітчизняної геології, займався наукою та натхненно популяризував геологію, доступно оповідаючи про процеси в надрах планети.

Таким ми пам'ятаємо Івана Олексійовичу Ковальчука як ученого-геолога, педагога, людину, громадянина, внесок якого в становлення й формування Львівської геологічної школи переоцінити неможливо.

Пішла у Вічність прекрасна людина! Ми поділяємо скорботу родини Івана Олексійовича й усіх тих, хто мав честь і задоволення навчатися в нього, співпрацювати, просто бути знайомими.

LIFE AND CREATIVE PATH OF IVAN OLESIYOVYCH KOVALCHUK (20.03.1936–12.07.2023)

Mykola Pavlun, Larysa Heneralova

*Ivan Franko National University of Lviv,
Hrushevsky Str., 4, Lviv, Ukraine, 79005
e-mail: mykola.pavlun@lnu.edu.ua; larysa.heneralova@lnu.edu.ua*

The publication is dedicated to Ivan Oleksiyovych Kovalchuk – a talented geologist, candidate of geological and mineralogical sciences, associate professor of the Ivan Franko National University of Lviv. The main facts of the biography of I.O. Kovalchuk, his scientific, pedagogical and organizational activities, important scientific publications are highlighted.

Key words: Ivan Kovalchuk, biography, geology, scientific and pedagogical activity, Lviv University, Central Asia.